

Sverige i tiden

Historier om ett levande land

*Lotta Fernstål, Petter Hellström,
Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg (red.)*

Historiska

© författarna och Historiska museet 2015
Tryck: Taberg Media Group
Grafisk form: Sekel Bokförlag
Omslagsfoto: Karin Burénus Ekström
ISBN 978-91-89176-59-1

INNEHÅLL

FÖRORD	7
INLEDNING Om Sverige i tiden	9
<i>Lotta Fernstål, Petter Hellström, Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg</i>	
KARL XII Krigarkungens liv efter döden	17
<i>Petter Hellström</i>	
VIKINGAR Myt och verklighet	33
<i>Fredrik Svanberg</i>	
KULTURARV Världen i Sverige	45
<i>Lotta Fernstål & Fredrik Svanberg</i>	
GULDKUSTEN Slaveriet och det svenska järnet	63
<i>Jonas Monié Nordin</i>	
FIKA Världshistorien och vardagen	73
<i>Annie Mattsson</i>	
KEBABPIZZA Världens svenskaste mat	83
<i>Annikå Windahl Pontén</i>	
EUROVISION Så låter Sverige	89
<i>Stefan Bohman</i>	
UTVANDRARE Hoppet om ett bättre liv	99
<i>Kerstin Thörn</i>	
HEMBYGD Barndomens landskap och framtidens minnen	109
<i>Katherine Hauptman</i>	
NATIONALDAGEN En skapad svensk tradition	119
<i>Maja Hagerman</i>	
FÖR SVERIGE I FRAMTIDEN Morgondagens kulturarv	129
<i>Qaisar Mahmood</i>	

VIKINGAR

Myt och verklighet

Fredrik Svanberg

»kutrapr karþi kubl þisi iftiR astrap faþur sin þan frita ak þih n a bistan iða f—n ip— forþum ufaði«. Så står det på en välkänd vikingatida runsten vid Replösa i Småland, för den som kan läsa runor. Men vad betyder det?

Om vi översätter texten till modern svenska, så skulle det stå ungefär att »Götrad gjorde detta monument efter Åsrad sin fader, den ypperste av de fränder och odalmän, som i Finnveden fordom levde.« Nu förstår vi åtminstone en del av vad runristarna ville kommunicera. En man som hette Götrad har byggt ett monument över sin far, Åsrad. Men fortfarande är det inte så lätt att veta vad som menas med ord som »fränder« och »odalmän«. Och vad menas med att de levde i »Finnveden«? Kom de inte från Småland? Var de inte svenskar?

Det var de faktiskt inte. Åtminstone inte i någon betydelse som liknar vad »Småland« eller »Sverige« betyder för moderna människor. Språket på runstenen är heller inte svenska. De olika språk och dialekter som på den tid talades i Skandinavien hade ännu inte standardiserats till våra dagars svenska, danska och norska.

Det är lätt att se vikingatidens människor som för-

fäder till dagens svenskar. Som om vikingatidens kultur på något mystiskt sätt bar på fröet till vår moderna kultur. Men exemplet med runstenen visar att det inte är fullt så enkelt. Den tid vi idag kallar »vikingatiden« var en radikalt annorlunda kulturell värld än den moderna. Till exempel fanns inga nationalstater, nationellt definierade folk eller nationella språk. Om vi kunde resa tillbaka tusen år i tiden hade vi inte känt igen oss i deras sätt att leva. Vi hade inte heller förstått vad de pratade om.

Vikingatiden som historisk tidsperiod fördunklas av envisa myter om de så kallade »vikingarna«. I filmer, datorspel och andra former av populärkultur möter vi ständigt bilden av ett nordiskt krigarfolk med horn på hjälmarna, av håriga män som reser runt i drakskepp, plundrar, dricker mjöd och ristar runor. Den här myten, som skapades av nationalromantiker under 1800-talet, fortsätter att påverka vår bild av de människor som förr levde i Skandinavien. Men den fortsätter också att påverka många svenskars självbild.

Även om vi slarvigt pratar om »vikingatiden«, så har det aldrig funnits något folkslag som kallade sig »vikingar«. Många av den tidens människor hade snarare tagit illa upp om de kallats så. »Viking« var av allt att döma ett ord som betydde ungefär »sjörövare«. Så verkar i alla fall ordet ha använts i de få samtida källor där det förekommer. Att vara »i viking« betydde att vara ute på någon slags plundringsresa. »Viking« var alltså en aktivitet snarare än något människor bara var. Visst fanns det krigare och skepp under »vikingatiden«, men det fanns också kvinnor och barn, bönder, trälar, handelsmän, hantverkare och många andra som

Runstenen vid Replösa i Småland. Foto: Bengt A Lundberg, Riksantikvarieämbetet.

aldrig kom i närheten av ett plundringståg. Den manlige överklasskrigaren var långt ifrån representativ för den tidsperiod som vi idag kallar för »vikingatiden«, en period som omfattade flera hundra år.

Våra stereotypa bilder av vikingarna som skäggiga krigare med horn på hjälmarna tas sällan på så stort allvar. Du hittar dem på fotbollsarenornas läktare och souveniraffärernas hyllor. Men föreställningarna om vikingatidens krigare har också en mörk sida och ibland tas myterna på blodigt allvar. Vikingarna har länge använts som symbol för det ursprungligt svenska och även för den så kallade »rena ariska rasen«. Under andra världskriget fanns ett förband med nordiska frivilliga som stred för Nazityskland, Division Viking. I vikingarnas namn gjorde sig de nordiska nazisterna skyldiga till grova övergrepp mot civila. Fortfarande idag är vikingarna en viktig symbol för svenska nazister och rasister.

Våra föreställningar om vikingatiden, med sin nationalism och sina stereotypa bilder, skapades under 1800-talet. Det var först då som historiker började tala om »vikingatiden« som en historisk period. 1800-talet var samtidigt nationalismens och nationsbyggandets tidevarv och myterna om forntidens starka, ljusa krigare passade väl ihop med de svenska nationalisternas sökande efter ett storslaget ursprung och en tydlig identitet för det svenska folket. För nationalisterna fungerade »vikingatiden« som en mytologisk guldålder och bilden av den fåordade, ädle, krigiske och modige »vikingen« hölls fram som ett nationellt ideal. Ett ideal som – föga förvånande – har mer att säga om 1800-talet än om »vikingatiden«.

Myterna om vikingarna har överlevt även sedan den historiska och arkeologiska forskningen har lämnat de här bilderna bakom sig. Forskningen har under de senaste decennierna rätt ut hur myterna om vikingarna

och vikingatiden skapades under 1800-talet – men den har också fördjupat bilden av hur livet egentligen var under denna omvälvande och mångfasetterade tidsperiod i Skandinavien historia.

Så vilka var de människor som bodde i Skandinavien under den period som vi nu kallar för »vikingatiden«? Om det inte fanns något »vikingafolk« – vem bodde då här? En arkeologisk karta över sydöstra Skandinavien visar var det levde bofasta människor under den period som vi kallar för »vikingatiden«. Många av namnen på den tidens »länder« är kända från skriftliga källor och vissa av dem lever kvar än idag som namn på landskap, exempelvis Jämtland och Hälsingland. Andra namn på kartan syftar på gemenskaper som var större än enskilda små land, begrepp som Sweon och Gothia.

Kartan visar tydligt hur de flesta människor levde i mindre områden eller »bygder«, mer eller mindre sammanhållna jordbrukslandskap med gårdar, betes- och odlingsmarker. Många av dessa bygder hade sina egna namn, vilket vittnar om en gemenskap mellan människorna som levde där. Mellan jordbruksområdena fanns stora obebyggda områden, huvudsakligen skogsmarker. Ett exempel på en av de många små bygderna är Finnveden som nämndes i inledningen.

I det forna Skandinavien fanns med andra ord inte dagens sammanhängande samhälle, där lagarna är desamma i hela Sverige, där vi kan se samma tv-program och läsa samma tidningar, resa var som helst i landet utan särskilt tillstånd och på sammanhängande vägar från Skåne till Lappland (och till Rom och Kina), betala med svenska kronor i alla affärer och samtala med

varandra med hjälp av ett gemensamt språk. Fortidens Sweon var inte våra dagars Sverige.

Det geografiska område som motsvarar dagens Sverige bestod för tusen år sedan av en lång rad olika länder och bygder. I dessa områden rådde olika kulturella traditioner och ritualer. Ett exempel som arkeologer har studerat är de traditioner som rörde död och begravning och som skiljde sig åt markant mellan olika bygder. I dagens västra Skåne, till exempel, »Sconeg« på kartan, begravdes nästan alla människor i en kista eller grop i marken utan att först kremeras, samt med mycket få gravgåvor. Vid samma tid, i Finnveden längre norrut, »Finnhaiði« på kartan, brändes de döda i stora gravbål med mängder av gravgåvor som exempelvis smycken och vapen. Sedan byggde de efterlevande stora jordhögar över gravbålen. Längre österut, i »Blecinga eg«, ungefär dagens Blekinge, kremerades de döda liksom i Finnveden, fast där byggde de efterlevande istället stora stensättningar i form av skepp, trianglar eller cirklar över gravarna. En forntida gravplats i Sconeg, Finnhaiði eller Blecinga eg såg alltså helt olika ut.

Det fanns samtidigt kollektiva identiteter som inte var i första hand geografiska. Begreppet »rus« är ett exempel på detta, en omdiskuterad term som huvudsakligen har påträffats i östkristna och islamiska källor och som där tycks ha syftat på en grupp av handelsmän eller krigare, snarare än på människor av ett särskilt geografiskt ursprung. Ruserna var beväpnade och handlade med bland annat slavar längs med floderna i nuvarande Ryssland och Ukraina. Vissa av dem var skandinaver medan andra kom från närområdet. I

Karta över sydöstra Skandinavien med bebyggda områden (gula) markerade. Namnen på olika vikingatida land och människogrupper är samtida eller nästan samtida. Bild: Fredrik Svanberg.

vart fall en del människor i Birka i Mälardalen såg sig förmodligen som ruser. I norra Skandinavien fanns samtidigt flera olika människogrupper, varav vissa

talade finsk-ugriska språk och åtminstone delvis har samband med nutida samer. Samspelet mellan olika folkgrupper i Skandinavien och Östersjöområdet var långt mer komplext än vad tidigare forskare tänkte sig. Folk rörde sig i alla riktningar, och på alla sidor om Östersjön blandade sig människor och utvecklade nya kulturformer tillsammans.

Precis som vi själva gör idag så definierade sig troligen forntidens människor olika beroende på vilket situation de befann sig i. I närområdet var det säkert viktigast vilken släkt eller bygd som en person tillhörde. Vid resor blev länderna viktiga, som Sconeg eller Finnhaiði. Ännu längre bort användes förmodligen större begrepp, som Sweon eller Gothia.

För tusen år sedan, under det som vi idag kallar för »vikingatiden«, fanns alltså ingen homogen folkgrupp av »vikingar«, »svenskar« eller andra i de områden som först många århundraden senare skulle bli till landet Sverige. Vikingatidens skandinaver var ingen etnisk grupp och de hade ingen helt gemensam kultur. Identitet under den här tiden var en långt mer mångfasetterad fråga än 1800-talets nationalister ville tro, och för de flesta människor mer knuten till bygden och släkten snarare än till större områden liknande dagens nationer.

Men samtidigt som de flesta levde sina liv i bygden, vet vi att skandinaver reste långväga under den här perioden, till de brittiska öarna och den europeiska kontinenten i väster och söder, till de ryska flodvägarna, Grekland och det islamiska kalifatet i sydost. »Vikingatiden« var en tid av stora rörelser, av möten mellan människor och kulturformer från olika delar

Vikinger är ett tacksamt tema i populärkultur och leksaksserier. Oftast är det vikingastereotypen av krigaren med hornhjälm som lyfts fram. Foto: Fredrik Svanberg.

av världen och därför också av stor kulturell utveckling och förändring. Många migrerade både till och från Skandinavien och bidrog till nya sätt att leva och nya identiteter. Många av de mest omvälvande förändringar som Skandinavien genomgått skedde under den här perioden, bland annat övergången till kristendomen och träldomens avskaffande, en allt mer intensiv handel med omvärlden, introduktionen av böcker och skriftspråk, framväxten av en ny slags kungamakt och ett feodalsamhälle. Men det är inte den verkligheten som fått ge namn åt tidsperioden – det är myten om den starke, manlige krigaren.

Fredrik Svanberg är docent i arkeologi och forskningschef vid Statens historiska museer.

Litteraturtips

- Lihammer, Anna. *Vikingatidens härskare*. Lund 2012.
- Hagerman, Maja, *Det rena landet – om konsten att uppfinna sina förfäder*. Stockholm 2006.
- Andersson, Kent, *I skuggan av Rom – romersk kulturpåverkan i Norden*. Stockholm 2013.

Källor till denna text

- Stefan Brink, »People and Land in Early Scandinavia«, i Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary and Przemysław Urba czyk (red.). *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and state formation in early medieval Europe*. Turnhout 2008.
- Johan Callmer, »Interaktion mellan etniska grupper i Östersjöområdet i yngre järnålder«, i L-E. Edlundh (red.). *Kulturgränser – myt eller verklighet*. Umeå 1994.
- Patrick Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Oxford 2002.
- Sven Jansson, *Runinskrifter i Sverige*. Stockholm 1984.
- Anna Lihammer, *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund 2007.
- Thomas Lindkvist, »The emergence of Sweden«, i S. Brink, & N. Price (red.). *The Viking World*. London & New York 2008.
- Niels Lund (red.), *Two Voyagers at the Court of King Alfred: The Ventures of Ohthere and Wulfstan Together with the Description of Northern Europe from the »Old English Orosius«*. Roskilde 1984.
- Michael Müller-Wille, 1996. The political misuse of Scandinavian prehistory in the years 1933–1945, i E. Roesdahl & P. Meulengracht-Sørensen (red.), *The Waking of Angantyr*. Århus 1996.
- Magdalena Naum, *Homelands lost and gained. Slavic migration and settlement on Bornholm in the early middle ages*. Lund 2008.

- Mats Roslund, *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan Slaver och Skandinaver 900 till 1300*. Vetenskaps societeten i Lund. Lund 2001.
- Fredrik Svanberg, *Decolonizing the Viking Age. I–II*. Acta Archaeologica Lundensia. Lund 2003.
- Thomas Wallerström, *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*. Stockholm 2006.

